

ANTROPOLOGICKÉ ASPEKTY MORAVSKÉ VESNICE 13. A 14. STOLETÍ

Karel STEJSKAL
student, Katedra antropologie ZČU

Odhaduje se, že na Moravě žilo ve 14. století 650 - 750 000 obyvatel, z nich asi čtyři pětiny na venkově. Většina se živila zemědělstvím, včetně městských obyvatel. Krajina vypadala přibližně stejně až do 19. století, lesy ustoupily již v minulosti na nejnižší možnou míru, o jejich zbylou část bylo třeba pečovat a udržovat ji v přijatelném stavu. Byly jediným zdrojem paliva, významným zdrojem suroviny pro stavebnictví a řadu dalších řemesel, ve středověkém lese se pásala prasata, nahrabané listí se používalo jako podestýlka dobytka, podíl zvěřiny v jídelníčku vyšších stavů nebyl také zanedbatelný. Lesní porosty držela ve vlastnictví světská nebo církevní vrchnost.

O životě vesnice této doby existuje obecně velmi málo pramenů, některé souvislosti se vyvozují ze současných dochovaných hospodářských písemností české provenience, údaje mladší - např. urbáře, zachycují stav poměrů platný i pro starší období. "Sociální historii" významně osvětlují také výsledky historické archeologie posledních desetiletí - včetně výzkumů prováděných na hradě Rokštejně.

Po hospodářské "revoluci" ve 12. a 13. století převažoval již trojpolní systém obdělávání půdy, pokud to umožnily půdní a krajinné poměry, dělily se katastry na díl úhoru, ozimů a jařin. Na úhorech se společně pásal dobytek osadníků. Záhumenicové plužiny byly obdělávány individuálně vlastníkem. Orba hákem se udržela na svažitých pozemcích, jinak se oralo symetrickou železnou radlicí, která částečně půdu obracela. Hlouběji orané pole se rovnalo branami, selo se ručně. Na větších usedlostech se do potahů zapřahali koně, méně často volí nebo krávy. Obilí se sekalo srpem a suché snopy se často před výmlatem ještě skladovaly na chráněných místech. Kosy se používaly na sklizeň trávy.

Základem potravy bylo obilí, které dávalo v normálních letech výnos troj - až pětinasobku výsevu. Pěstovalo se nejvíce žito (na chleba, placky a kaši), oves (pro koně), ječmen (na kroupy, na výrobu piva), nejméně pšenice. Větší plochy se osévaly prosem, hrachem, někde se selo více také čočky, lnu a konopí. Len se doma předl, část se domácí tkala na plátno, část se prodala na městském trhu. Z dalších plodin se pěstoval také chmel a ten se stejně jako obilí vyvážel do ciziny. Zelenina a ovoce se pěstovaly na zahradách. Významnou plodinou bývalo zelí, které se nakládalo na zimu, pěstovala se dále kapusta, cibule, mák, semenec, ředkev, hořčice, česnek, petržel a další druhy. Ovocnářství znalo téměř všechny dnes běžné druhy. Např. rokštejské výzkumy potvrdily nálezy jader z plodů jabloní, hrušní, slivoní, lískových ořechů, třešní a višní, dokonce i broskvoní. Louky existovaly při panských dvorech - poddaní na nich často robotovali, ale poddaní hospodařili i na vlastních loukách. K pase ní dobytka se kromě úhorů využívaly pastviny - často staré občiny, které se jako obecní majetek

uchovaly po celé feudální období. Ke krmení dobytka se již pěstovala směska a vikev, snad i řepa, krmilo se někde i pivovarským mlátem.

Problémem dobytkařství byl po celá staletí nedostatek krmiva pro zimní období. Kromě nezbytného tažného dobytka se chovaly v malém počtu krávy, jejich užitkovost však přes zimu byla velmi malá. Snazší bylo i pro menší rolníky krmit prasata, která se mohla volně popásat v lesích, nejvíce rozšířeným chovným zvířetem však byla ovce. Na panských dvorech jich bývalo až několik stovek, na větších poddaných gruntech desítky. Významnou složkou potravy byly také slepice a vejce, které poddaní velmi často dodávali svým vrchnostem ve formě naturálních dávek. Od 13. století se budovaly rybníky, ryby se konzumovaly v četných postních dnech. Součástí zemědělského hospodaření se stalo také včelařství - výhradní zdroj sladidla a významný zdroj vosk ke svícení. Venkovská hospodářství byla značně soběstačná, poddaní si ve velké míře sami zhotovovali oděvy, stavěli příbytky, vyráběli nábytek. Přebytky hlavně rostlinné výroby prodávali na trzích, aby zaplatili úrok vrchnosti a další dávky a sami nakoupili nezbytné potřeby.

Bydlení poddaných doznalo již ve 13. století významného zlepšení. Polozemnice s otevřenými ohništi o jedné místnosti nahradily domy stavěné s pevnými kamennými základy, zřídka celé kamenné, na základech se budovaly z trámů místnosti, nad stropem vazba pokrytá šindelem nebo došky. Stavení bohatších sedláků, láníků, mívala až 3 místnosti, světnici, síň, komoru a sklep. Dobytek měli ustájený ve stájích v hrazeném dvoře. Obilí se skladovalo buď v tradičních bezpečných jámách nebo v kamenných špýcharech. V domácnostech se běžně používaly keramické nádoby a železné nástroje.

Ve 14. století byli poddaní většinou zakoupení, emfyteutické právo jim zaručovalo *dědičnou držbu příbytků i půdy*, jestliže pravidelně spláceli vrchnosti úrok a naturální dávky, případně odpracovali stanovené robotní dny. Tyto povinnosti se odvíjely od velikosti a výnosnosti usedlostí. Držitelé celých lánů (podle krajů mívaly 2 - 18 ha, malé lány bývaly například na Českomoravské vysočině) v úrodných oblastech měli stanoveny patřičně vyšší úroky než v krajích hornatých. Početnější držitelé částí lánů platili příslušný díl úroků a ostatních dávek. Z někdejších naturálních dávek zbyly po relucii často jen povinnosti odvádět nejčastěji slepice, vejce, sýry, vosk, několik měřic ova. Na velkých panstvích byly ve vesnicích, kde nebyl blízko panský dvůr, zpravidla reluovány také robotní povinnosti. Zato na malých, zejména vladyckých zbožích, se ve větší míře ze strany vrchnosti vyžadovaly vyšší naturální dávky a zejména roboty při sezónních zemědělských pracích. Udává se průměrný počet 18 - 24 robotních dní ročně na láníka. Roboty byly jistě vyžadovány také při stavbách cest, hradů, hlídkování atd.

Se zaváděním emfyteutického (německého) práva souvisel také rozvoj vesnické samosprávy. Jakýmsi prostředníkem mezi pánem a poddanými se stal rychtář. Býval to někdy zakladatel vesnice (lokátor) nadaný jedním nebo i více svobodnými lány, míval mlýn nebo hospodu či jiná privilegia. Jeho úkolem bylo soudit nehrdelní spory a vybírat pokuty, z nichž mu asi třetina zůstávala. Staral se také o odvádění poddanských dávek, které byly splatné na jaře o svatém Jiří a na podzim na svatého Václava (Jakuba nebo Michala). Berním komisařům snad také vybíral královské berně, které se z mimořádných stávaly za Lucemburků pravidelnými odvody. Ve 14. století se vedle rychtářů začínají účastnit správy vesnic pomocníci rychtářů - soudní přísedící - konšelé, nejprve v osadách poblíž měst.

Své pravidelné povinnosti museli poddaní plnit také vůči duchovní vrchnosti. A plnění těchto odvodů mělo přednost před ostatními, neplatičům hrozila dokonce exkomunikace z církve. Tzv. farní desátek se někde ještě vybíral jako skutečně každý desátý díl obilí a ostatních produktů zemědělských usedlostí poddaných i z panské půdy. Někde byl již nahrazen pevně stanovenými dávkami obilí, jen zřídka se změnil na peněžní dávku. Nemajetní podsedci si svůj desátek odpracovali robotou na církevních polích. Biskupský desátek - podýmne - platili pouze majitelé domů, a to půl až jeden groš. Větším zatížením byly poplatky za jednotlivé církevní obřady, k nimž ve 14. století přistupují nechvalně známé pokuty při pokání a prodej odpustků, které později při pobožujícím hříšném životě některých kněží a církevních hodnostářů vyvolávaly odpor a reformní snahy. Jsou známé i případy pronájmů tzv. železných krav poddaným ze strany farních hospodářství.

Rozvrstvení obyvatel vesnic bylo ve 14. století pestré. Lánovní sedláci mohli v běžně úrodných letech bez přírodních pohrom a válek i bohatnout. Ještě lépe na tom byli rychtáři a vesničtí podnikatelé - krčmáři a mlynáři, jejichž majetek se mnohde vyrovnal majetku drobných šlechticů. Tito (zemané, vladykové) vlastnili jednu, častěji dokonce pouze díl některé vesnice. Jen malá část lánů však zůstávala celá, s populačním přebytkem obyvatelstva se grunty dělily, čtvtlánici a osminovní se již svým postavením blížili nelánovým obyvatelům, podsedkům, pozdějším zahrádkářům, domkářům, chalupníkům a podruhům, kteří se částečně nebo úplně živili námezdní prací. Osobně svobodní bývali rychtáři, svobodníci a nápravníci - kteří díky získaným privilegiím mohli prodat svůj majetek a stěhovat se. Ostatní poddaní k vystěhování museli splnit své poddanské povinnosti a potom si vyžádat zhostný list od vrchnosti. Stěhující se lánovní sedláci museli potom platit schodné a příjemné. Zemřel-li hospodář bez mužských potomků a neměl právo svobodně kšaftovat, žádali pozůstalí o dědictví a zpravidla platili odúmrt'.

Obecně se soudí, že životní situace obyvatel ve 14. století byla poměrně stabilizovaná, neproběhly žádné hospodářské ani sociální revoluce, každé panství či vesnice se řídilo poddanským právem, nepsanými zákony sousedského soužití, větší přečiny soudili provinciální úředníci, někdy městské soudy. Stanovené poddanské povinnosti se dlouhý čas nezvyšovaly, roboty byly nízké. Situace se zhoršila na konci století, kdy Moravu od 80. let začaly rozvracet markraběcí války a zanedlouho potom události související s husitskými válkami.